

EX POST EVALUACIJA

Uloga religije u izlaznim programima i vjersko savjetovanje u zatvorskom okruženju i tokom uslovne kazne

Rezime

RAN radne grupe Mreže za podizanje svijesti o radikalizaciji o zatvoru i uslovnoj kazni, kao i o izlaznom programu (Exit) održale su zajednički sastanak u Madridu 10. i 11. oktobra 2017. godine. Cilj sastanka bio je razmjena dobrih praksi i iskustava o ulozi religije u izlaznim programima i vjersko savjetovanje u zatvorskom okruženju i tokom uslovne kazne.

Sastanku su prisustvovali praktičari i stručnjaci iz nekoliko zemalja članica EU. Učesnici su prethodno imali iskustva s uključivanjem religije i vjerskog savjetovanja u izlazne programe, tokom izdržavanja zatvorske i uslovne kazne ili su se bavili religijom iz međnadžerske ili akademske perspektive. Rad povezan s religijom ili bar svijest o postojanju religije u izlaznim programima, u zatvoru i tokom uslovne kazne ima potencijalnu prednost; međutim, taj rad prate prepreke i izazovi.

Ovaj dokument će biti usredsrijeđen na sljedeće:

1. Ciljne grupe;
2. Postojeće dobre prakse u državama članicama;
3. Reintegracija u društvo.

Cilj je da se obezbijede smjernice onim praktičarima koji rade na uvođenju religije ili razmatraju njeno uvođenje u ova okruženja, kao i da se obuhvate prepreke i teškoće na koje će oni možda naići.

Uvod

Vjerski rad u izlaznim programima je osjetljiva tema. Neki od osjetljivih aspekata odnose se na pitanja o mjeri u kojoj razdvojenost crkve i države omogućava vjerski uticaj na projekte koje vodi ili finansira država. Ostali osjetljivi aspekti odnose se na pitanja o uplitanju u nečija vjerska ubjeđenja ili o tome kako bi ih trebalo vrednovati. Na kraju, religija se ponekad jednostavno ne prihvata kao uzrok radikalizacije, odnosno kao odgovor na radikalizaciju.

Zatvori imaju dugu tradiciju u obezbjeđivanju vjerskih prostorija i sveštenika, što je prirodan ishod slobode vjeroispovijesti. U eri u kojoj se razvio religijski inspirisan ekstremizam takođe se može dovesti u pitanje stepen u kojem sveštenici mogu i treba da imaju ulogu u sprečavanju, upozoravanju na ili suprotstavljanju radikalizaciji u zatvorima.

Važno je zasebno obraditi ova dva različita okruženja. Načini na koje se religija može inkorporisati u izlazne programe ne moraju obavezno da se ponove prilikom vjerskog savjetovanja u zatvoru i tokom uslovne kazne – i obrnuto.

Neki od onih koji učestvuju u izlaznim programima, koji su u zatvoru ili na uslovnoj kazni zainteresovani su za religiju. Oni možda traže pravila koja će poštivati kako bi obezbijedili svoje duhovno blagostanje ili žele da razgovaraju o religiji sa sopstvene radikalizovane tačke gledišta. Kada je religija važno pitanje u životu, iskustvo i istraživanja pokazuju da to može da bude dobra polazna tačka za diskusiju. Zbog toga je važno imati praktičare koji su otvoreni za diskusiju i koji zaista mogu da razgovaraju o pitanjima u vezi s religijom.

Kako je religija uključena (ili nije uključena) u izlazne programe/savjetovanje u zatvoru i tokom uslovne kazne?

U okviru Evropske unije religija se u različitoj mjeri koristi u izlaznim programima. Neki programi sistematski uključuju religiju kao dio napora da se ospori/obori ekstremistička vjerski inspirisana ideologija, odnosno da se daju smjernice za novi život. Ostali programi se prilagođavaju potrebama korisnika i baviće se religijom na zahtjev. Religija takođe može da bude način za pokretanje razgovora, naročito kada ona predstavlja centralni dio nečijeg života. U takvim slučajevima postoji taktička motivacija. Na kraju, neki programi se uopšte ne bave religijom, već se umjesto toga usredsređuju, na primer, na bihevioralne faktore ili frustracije.

Vjersko savjetovanje koje se nudi štićenicima u zatvoru i na uslovnoj kazni takođe se u velikoj mjeri razlikuje. Sveštenici mogu da budu plaćeno osoblje, da rade pro bono, da ih imenuje vjerska zajednica ili zatvorska služba i tako dalje. U zavisnosti od oblika njihovog angažovanja razlikuje se i autonomija sveštenika. Kao što je već pomenuto, religija je individualna potreba koja bi potencijalno mogla da se proširi na čitavu zatvorsku populaciju. Usmjeravajući religiozne zatvorenike i pomažući ljudima da se preobrate (vrate) u islam, sveštenici mogu da ponude određeni stepen zaštite tako što će dati alternativu za ekstremističke verzije – a takođe mogu da obavijeste i ostale aktere o zabrinjavajućim znacima. Vjersko savjetovanje može se smatrati pozitivnim načinom pružanja

podrške ranjivim ljudima koji su također na meti regrutera s negativnim i nasilnim stavom mi protiv njih. Vođenje računa o vjerskom blagostanju, međutim i dalje je primarni zadatak sveštenika.

U zatvorskom sistemu Španije intervencije usmjerene na one koji su povezani s nasilnim radikalizmom ne usredsređuju se na religiju. Razmišljanje u osnovi ovog pristupa jeste da je radikalizacija povezana s pojedinačnim putanjama; glavne psihološke osobine su frustracija i ogorčenost protiv društva. U ovom kontekstu vjerska dimenzija pruža okvir za lično restrukturiranje: smjernice i jasan niz normi. Ono što bi trebalo promijeniti u slučaju radikalizacije jeste činjenica da se religija zloupotrebljava kao okvir za opravdavanje zločina i nasilnog ponašanja. Ovo je naročito tačno kada je poznavanje islama ograničeno, a mitovi o religiji koje nude ekstremističke grupe mogu da utiču na stanje uma i izazovu fanatizam.

Ciljna grupa (grupe)

Imajući na umu gore opisane razlike u vezi s upotrebom religije, prepoznavanje ciljne grupe za izlazni program ili vjersko savjetovanje u zatvoru i tokom uslovne kazne jesu od najvećeg značaja.

U ovom drugom kontekstu ciljna grupa potencijalno obuhvata čitavu zatvorsku populaciju. Naime, svako ima pravo da zagovara sopstvena vjerska ubjeđenja. U praksi, međutim, ciljna grupa se sužava na one koji su zainteresovani za religiju, odnosno one koji su religiozni. Stoga pristup strogo zavisi od potreba zatvorenika. U izlaznim programima ciljna grupa konkretno uključuje radikalizovana lica, od kojih se neka smatraju religiozno inspirisanima.

Početna tačka u primjeni religije mora se razlikovati i prilagođavati okolnostima i ciljnoj grupi. Praktičari koji rade sa zatvorenicima i oni koji prate izlazne programe također treba da ispune posebne zahtjeve; oni ne bi trebalo da budu samo obučeni i iskusni, već i sposobni da prepoznaju kako da se religiji pristupi na različite načine u skladu s kontekstom.

Kao što je naznačeno u nastavku teksta, postoje izvjesna preklapanja. Dok vjerski inspirisana ideologija može da bude lako rješenje za one koji su emocionalno ranjivi – i za zatvorenike i za pojedince u izlaznim programima – dinamika u okviru društva i u zatvorima može dodatno da podstakne ovo osjećanje.

Pristrasni stavovi također mogu da dovedu do toga da neiskusno zatvorsko osoblje svaki znak religioznosti (na primjer, vjersku terminologiju i praksu) posmatra kao radikalizaciju, čime će doprinijeti osjećanju ranjivosti i nepravde. Polarizacija i takav nedostatak poznavanja stoga mogu da pogoršaju osjećanje ranjivosti, što povećava apetit ekstremističkih ideologija. Dobro obučeni sveštenici i osoblje koje radi na izlaznim programima su u dobroj poziciji da prepoznaju znakove radikalnog i ekstremističkog razmišljanja u okviru vjerskog diskursa. Uobičajena vjerska pomoć također može posredno da pomogne. Naime, primarni zadatak sveštenika jeste duhovna pomoć: ona može da bude u vidu otvorene grupne pomoći, kao što su molitve petkom. Ovaj vid je usmjeren na mnogo širu ciljnu grupu, jer svako može da se pridruži, dok se izlazni programi sprovedu u zatvorenom okruženju.

Otvorena okruženja korisna su posebno kada je cilj neka druga podgrupa zatvorenika: oni koji nisu religiozni, ali su vezani za religiju iz kulturoloških razloga (npr. svečanosti, vrijednosti i osjećaj pripadnosti). Otvoreno grupno okruženje omogućava pristup tim pojedincima, nudeći odgovor na njihove vjerske i kulturološke potrebe, ali istovremeno ih čineći otpornima na regrutere i radikalne poglede.

Dobrovoljno učešće je uslov sine qua non za uspješnost izlaznog rada. Program se može definisati kao uspješan ako:

- smanjuje na minimum rizik od ponovnih prijestupa i maksimalno uvećava šanse za (re)integraciju u društvo;
- spriječava vrbovanje, kako aktivno, tako i pasivno;
- spriječava pojedinca da počini prijestupe povezane s ekstremizmom.

Pored volje, definicija i potpuno razumijevanje kratkoročnih i dugoročnih ciljeva takođe uvećava šanse za uspjeh. Međutim, treba napomenuti da će se religiozna osoba mnogo vjerovatnije obratiti svešteniku, dok će nasuprot tome radikalizovani pojedinac pokušavati da se suprotstavi i izrazi nepovjerenje u vjerskog savjetnika, jer on ima sopstvene izvore (radikalne) vjerske inspiracije.

Izlazne prakse širom Evrope

Pregled uobičajenih elemenata

Bez religije	S religijom
Nijedno pojedinačno rješenje ne odgovara svima. Programi ne treba da budu suviše detaljni već dovoljno fleksibilni da bi se prilagodili sopstvenim okolnostima. O svakom sljedećem koraku odlučuje se u postojećem koraku.	Praktičari religiju smatraju osnovom za osnaživanje radikalizovanih pojedinaca koji pokušavaju da (ponovo) izgrade samopoštovanje.
Po potrebi se nude vjerske usluge, ali one ne zamjenjuju ulogu specijalizovanih stručnjaka: imami i stručnjaci za ekstremističku religiju su kompatibilni i komplementarni.	Kada je riječ o čisto teološkom aspektu, molitve petkom su veoma pogodna prilika za upoznavanje s religijom, a takođe i prilika da se ponude dodatne vjerske smjernice, naročito kada regruteri pokušavaju da nametnu Islamsku državu kao pozitivnu alternativu, a štićenici ili preobraćenici znaju malo ili ne znaju ništa o islamskoj literaturi. Poslije vjerske službe, na primjer, oni mogu da postave pitanja o literaturi i teologiji. Iako ovo ne treba smatrati izlaznim radom, može pojačati otpornost.
Cilj je podizanje svijesti te bez promjene ubjeđenja podučavati pojedince kako da vode prosocialni život: npr. da rade na emocionalnoj svijesti da bi smanjili nezadovoljstvo, povećali empatiju, otvorili um prema drugim kulturama. Religija podržava sve ovo.	Bez volje ne postoji margina za intervenciju.
Istraživanja pokazuju da pokušaj ukidanja vjerskih ideologija nije najefikasniji metod u izlaznom radu. Religija se može koristiti, ali bi intervencije trebalo da primijene kritičko razmišljanje: kako kritički ponovo vrednovati sopstvene ideje.	Zaposleni koji rade na izlaznom programu treba da budu upoznati s religijom zato što treba da pridobiju povjerenje vjerski inspirisanih radikalnih zatvorenika i kao profesionalci i kao nastavnici.
Pojedini praktičari ustvrdili su da se rad na pozitivnim emocijama pokazao uspješnim: emocije se koriste kao strateška terapija. Ovo funkcioniše zato što emocionalne strategije pomažu u povećavanju pozitivnih emocija koje podstiču otvaranje neophodno za sastanak sa savjetnikom (što je prvi korak) i za otpočinjanje dijaloga i debate (što su naredni koraci). Ovo dobro funkcioniše naročito kod mladih ljudi koji se podvrgavaju terapiji zato što na tome insistiraju njihovi roditelji – emocionalna strategija može da pomogne terapeutu da ostvari neophodnu vezu da bi nastavio s intervencijom.	Emocionalna strategija takođe može da olakša vjersko savjetovanje. Mnogobrojni štićenici koji su osuđeni zbog sitnijih prestupa pronalaze izvjesnu smirenost kada ponovo dobiju samopouzdanje i odbace unutrašnju mržnju koju su prethodno njegovali.

Postojeća dobra praksa (Torino, Italija).

U torinskom zatvoru Loruso Kutunjo (Italija), duhovna pomoć se pruža muslimanima prestupnicima od novembra 2016. godine. Da bi se sprečio rizik da samozvani imami posećuju zatvor, godine 2015. potpisan je Memorandum o razumevanju na nacionalnom nivou između Kaznene uprave i UCOII, italijanske krovne organizacije koja zastupa manje islamske verske organizacije. Ovo udruženje je identifikovalo imame koji su kvalifikovani da rade u zatvorima: posle sedam meseci bezbednosnih i administrativnih provera, prva tri imama dobila su akreditaciju i počela da rade s islamističkim prestupnicima. Projekat obuhvata savetodavne usluge za porodice prestupnika.

Učešće u projektu je na dobrovoljnoj osnovi: savetovanje je usredsređeno na vrednosti islama i pomirenje, uz korišćenje argumenata iz Kurana. Imami takođe dobrovoljno rade, odnosno nisu zaposleni ni u zatvoru ni u UCOII:

Obuka osoblja, jezičke barijere i nedostatak namenskog prostora za versku službu i dalje su oblasti u kojima je poželjno poboljšanje.

Zaključci

Šta još nedostaje što bi moglo da potpomogne reintegraciju?

Povratak prijestupnika u društvo je izazov: ponovni prijestupi, emocionalne krize i ograničene dozvole tokom uslovne kazne samo su neka od pitanja koja njihov povratak čine problematičnim. Nekoliko priča govori o pojedincima koji nisu dobili prave prilike nakon njihovog oslobađanja iz pritvora. Ovo se ponekad dešava zato što je pojedinac dugo bio u zatvoru ili zbog stigmatizacije koja vodi u dalju izolaciju. Tokom perioda reintegracije pojedinci o kojima je riječ takođe mogu da osjećaju kao da ih društvo posmatra. U vezi s stigmatizacijom, istraživanja očigledno ukazuju na to da zajednice u koje prijestupnik treba da se ponovo integriše obično pozitivnije gledaju na intervencije koje nisu vjerski inspirisane.

Fokus bi trebalo staviti na mlade ljude koji su nekad povodljivi, pa su samim tim oni kojima je promjena jedna opcija. Takođe je važno upamtiti da će oni nositi bijes u sebi do kraja života ukoliko se to ne riješi dijalogom i savjetovanjem.

Postoji prostor za poboljšanje postojećih praksi koje se bave tranzicijom iz zatvora u društvo. Propusti i preporuke navedeni su u tabeli 2.

Propusti i preporuke za uspješnu reintegraciju.

Propusti	Preporuke
Rigidnost intervencija	Preporučljivo je razmišljati „van stereotipa“: Koja se intervencija može najbolje prilagoditi individualnim okolnostima? Postoji nekoliko različitih modela intervencija koje uključuju religiju (rodno specifični, vjerski inkluzivni, između ostalih). Takođe postoje organizacije koje se ne predstavljaju kao vjerske, ali vode programe koji podstiču kritičko razmišljanje.
Nedostatak povjerenja i angažman	Uključivanje bivših prijestupnika koji su takođe išli sličnim religijskim inspirisanim ekstremističkim putem moglo bi da pomogne tako što će doprinijeti izgradnji povjerenja. Osim toga oni bi mogli da pomognu u uključivanju prijestupnika u prosocijalne i demokratske grupe (angažman).
Podrška i koordinacija džamije i porodice	Koordinacija osoblja koje radi na izlaznom programu/zatvorskog osoblja s jedne strane, i džamije i porodice s druge strane, predstavlja efikasnu praksu. Kada se neko vrati iz zatvora, način na koji će džamija moći da podrži prijestupnika i njegovu/njenu porodicu treba planirati unaprijed i koordinisano.
Religija	Religija može da doprinese reintegraciji baš kao što se može iskoristiti u savjetovanju i izlaznim intervencijama u zatvoru i tokom uslovne kazne. Vjerski mentor ne samo da olakšava licu da pronađe kuću i zadatak koji će imati u društvu, već putem duhovne pomoći može takođe pružiti nadu i društvene ciljeve koji su opisani u vjerskom učenju. Takav mentor takođe može da podučuje pojedince kako da pomire religiju i društvo. Iako rad može da počne još dok je lice u zatvoru, posao je završen tek kada to lice bude pušteno na slobodu; intervencija je još važnija kada se to lice direktno suoči sa izazovima povratka u društvo.
Spoj mentora i učenika	Religija treba da se uzme u obzir prilikom dodjeljivanja mentora određenom učeniku. Ne postoji pravilo, a diskutabilno je i da li bi trebalo da budu iste vjere. Kada je riječ o spoju muškarac-žena, odluku treba donositi na <i>ad hoc</i> osnovi.
Protivljenje i predrasude osoblja	Osoblje koje radi u zatvorskom okruženju tokom uslovne kazne i u zajednici mora biti obučeno: što je poznavanje islama bolje, to će predrasude brže nestati.

ANEKS I – Španski program o nasilnoj radikalizaciji

Zatvorski sistem Španije se ne usredsređuje na religiju u svom programu o nasilnom radikalizmu. Međutim, to ne znači da se religija izbjegava. Naprotiv, postoji potpuno prihvatanje individualnih vjerskih potreba u okviru programa. Osim toga religija i psiho-socijalna intervencija smatraju se kompatibilnim. Program je osmišljen tako da pruža jasno usmjeravanje, a da pri tome nije suviše strog; omogućava fleksibilnost i prilagođavanje individualnim slučajevima.

Dvije glavne karakteristike ovog programa su:

1. Spremnost na učešće, što je zakonski zahtjev;
2. Opcija korišćenja grupnog okruženja zajedno s individualnim savjetovanjem.

Program ima za cilj da i) spriječi vrbovanje ranjivih zatvorenika; ii) smanji na minimum ponovne prijestupe i da maksimalno poveća reintegraciju; iii) spriječi pojedince da počine ekstremistički prijestup.

Program ima tri ciljne grupe:

- a) Oni koji su osuđeni za teroristička djela („tvrdochorni“ ekstremisti koji su razdvojeni od ostalih zatvorenika).
- b) *Regruteri*: harizmatične i inteligentne osobe koje šire ekstremističke ideje među ostalim zatvorenicima. Oni obično imaju krivični dosije.
- c) *Ranjivi zatvorenici*: druga i treća generacija španske omladine, preobraćenici bez islamske prošlosti i ostali uopšteno ranjivi ljudi koji bi lako podlegli uticaju ekstremističkih ideja.

Uzimajući u obzir pomenutu kategorizaciju uključivanje religije u program u velikoj mjeri zavisi od individualnih (vjerskih) potreba šticičenika. Međutim, da bi se obezbijedila sveobuhvatna slika, program se takođe osvrće na one koji se drže dalje od ekstremizma.

Program je zasnovan na principima, kako opštim, tako i onim koji su posebno prilagođeni ciljnoj grupi. Opšti principi:

- neophodna je saradnja osoblja usmjerena na bezbjednost i tretman;
- rehabilitacija lica mora biti holistički i grupni napor, sa svim elementima programa koji su efikasno integrisani i koji se uzajamno dopunjuju;
- duhovna podrška dozvoljena je tokom zatvorske kazne;
- učenje španskog jezika je olakšano; obrazovni programi nude se kako bi se podstakla obrazovna dostignuća i poboljšala kulturološka integracija zatvorenika.

Za ciljne grupe neopohodna je individualizovana intervencija koja gradi odnos povjerenja sa zatvorenikom. Traganje pojedinca za identitetom je ključna komponenta u okviru intervencija za ovu ciljnu grupu, kao i kategoričko odbijanje svake saradnje sa mrežom kriminalaca. Za regrutere i ranjive zatvorenike, intervencije se takođe mogu organizovati u malim grupama, na osnovu kognitivnog i bihejvioralnog pristupa, koji su posebno prilagođeni vođama i sljedbenicima.

Sadržaj programa sličan je ovim ciljnim grupama. Sesije se organizuju na sljedeći način:

Sesija	Sadržaj
Podizanje svijesti	▪ Izgradnja čvrstog odnosa i povjerenja između stručnjaka i štićenika. ▪ Analiza života štićenika i neispunjenih potreba kroz uobičajenu razmjenu informacija. ▪ Emocionalna svijest, pomoć u ublažavanju osjećanja očaja, frustracije, pa čak i bijesa. ▪ Razumijevanje kognitivnih distorzija i veza između ponašanja, emocija i načina razmišljanja. ▪ Lični identitet i svijest o dosadašnjim obavezama. Učesnici takođe stiču uvid u svoju pripadnost određenim grupama. ▪ Podizanje svijesti o ličnim potrebama i ubeđenjima, usredsređujući se na one vrijednosti koje pojedinci smatraju svetim i nepromjenljivim.
Lična promena	▪ Razumijevanje kognitivnih distorzija i veze između ponašanja, emocija i načina razmišljanja. ▪ Lični identitet i svijest o dosadašnjim obavezama. Učesnici takođe stiču uvid u članstvo u određenim grupama. ▪ Podizanje svijesti o ličnim potrebama i ubeđenjima, usredsređujući se na one vrijednosti koje pojedinci smatraju svetim i nepromjenljivim. ▪ Svijest o nasilnom ponašanju i diskusija o tome zašto učesnici podržavaju nanošenje štete ostalim ljudima ili grupama. ▪ Obuka o društvenim vrijednostima, poštivanju ljudskih prava i španskoj vladavini prava. Učenje o upravljanju međuljudskim konfliktima. ▪ Pomaganje štićenicima da razmisle kako mogu da vode život koji odgovara njihovim potrebama na prosocijalni način, bez nasilja i ekstremizma.
Specijalno (regruteri i osetljivi zatvorenici)	▪ Svijest o nasilnom ponašanju i diskusija o tome zašto učesnici podržavaju nanošenje štete ostalim ljudima ili grupama. ▪ Obuka o prosocijalnim vrijednostima, poštivanju ljudskih prava i španskoj vladavini prava. Učenje o upravljanju međuljudskim konfliktima. ▪ Pomaganje štićenicima da razmisle kako mogu da vode život koji odgovara njihovim potrebama, na prosocijalni način, bez nasilja i ekstremizma.

Kada je riječ o procjeni, španski sistem predviđa djelovanje u tri faze. Trenutno ovaj sistem radi na „konkretnoj procjeni“ koja bi se razvila prije sprovođenja programa (ovo nije alatka za procjenu rizika). Osim toga može se obaviti i psihološki test za procjenu mentalnog stanja ili bilo kakve tendencije ka nasilju (HCR-20). Na kraju, tokom sprovođenja programa mora da postoji stalna razmjena informacija između svih uključenih profesionalaca (svaki zatvor treba da sačini izvještaj i da ga pošalje bar svaka dva mjeseca).

Važeći program takođe je definisao pokazatelje dostignuća, a to su:

- pomoć, nivo učinka i napori tokom intervencije;
- postepeno udaljavanje od nasilnog ponašanja;
- progresivna (ne nagla) revizija ekstremnih ubjeđenja;
- promjena obaveza;
- povećanje empatije i prosocijalnih vještina;
- razumijevanje uzroka u korijenu nasilnog ekstremizma;
- prihvatanje činjenice da su aktivnosti iz prošlosti bile krivični prijestupi;
- dosljednost usmenih manifestacija (onoga što se kaže) i svakodnevnog ponašanja.

Translated within:

